

СТУДЕНТСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ II

ИЗКУСТВОЗНАНИЕ И КУЛТУРОЛОГИЯ

НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

12. Мутафов, Ем. *Идеята за перспективата като разширяване на художественото пространство в ермийците от началото на IX в. – Проблеми на изкуството*, 2000, 1.

13. Коева, М. Цит. съч.

ХРАМЪТ „СВ. НИКОЛА“
В СЕЛО ТОПОЛНИЦА, ДУПНИШКО
(АРХИТЕКТУРНО-КОНСТРУКТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА)

Около всеки паметник на културата, бил той обект на изследване, или не, има противоречия, засадки и неясноти. Тези фактори не намаляват интереса на изследователя към пощаденото от времето и човешката намеса, а напротив – превръщат се в педиавикателство за него. Такъв е случаят с редица паметници на църковното изкуство в по малките селца на страната, които са слабо проучени, дори неизвестни. В тях рядко може да се открият образци с високи художествени качества, но по-загълбоченото им изследване би обогатило представата за нашето културно наследство и за неговите създатели.

В настоящата статия се спирам върху един такъв паметник от периода на Българското възрождане – храмът „Св. Никола“ в село Тополница, Дупнишко, който остава непроучен, ако не смятаме кратките сведения в книгата на Асен Василиев¹.

Той съобщава, че храмът е изграден през 1856 г. и изписан през 1883 г. от майсторите-зографи Милош Яковлевич и Марко Минов, работили през втората половина на XIX в. в Югозападна България. Изследователят обърща внимание на факта, че до момента тяхната дейност не е изследвана и тоба налага нейното проучване.

Храмът „Св. Никола“ има изключително качествен иконостас, но стенописната украса, иконите и църковният мебелар ще бъдат предмет на следващо наше изследване.

Тук, в тази статия, е направен опит за събиране на исторически сведения за изграждането на храма и е даден кратък архитектурно-конструктивен анализ.

Събраните до момента материали не претендират за изчерпателност, но са необходимата база за следващи етапи на проучване.

Храмът в село Тополница се изгражда в един динамичен период за българската история.

След поражението на Османската империя пред стениите на Виена (1683 г.) и шестнадесетгодишната война срещу „Свещената лига“ султанът е бил принуден да подпише унижателния за Империята Карловски мирен договор от (1699 г.). Вътрешнополитическата нестабилност в Империята дава възможност на напредналите западни страни да оказват върху нея много по-силно политическо, икономическо и културно влияние. Слабостта на високата Порта дава възможност за икономическо и духовно раздвижване на християните в Империята. С тези процеси започва едно ново историческо развитие на българите – Българското възрождане. Реформите, започнали по времето на султан Мехмед II (1808–1839 г.) и продължени от наследника му Абдул Меджид (1839–1861 г.), били благоприятни за възрожденските процеси по българските земи. През 1832 г. започва реформиране на спахийството. Събирането на приходите било поето от държавни чиновници, което спомогнало за ограничаване на ширечия се дотогава произвол от страна на спахийците. До 1844 г. всички спахии получили срещу отнета земя пенсия, което създадо нови възможности за преразпределение на земята и до замозване на българското село. Новата политика на високата Порта, насочена постепенно към модернизирание и интегриране на султанската държава в европейския свят, дала тласък не само на стопанската обнова в българските земи, но и на всички възрожденски процеси².

Село Тополница се намира в полите на Верица планина на двата бряза на река Тополница. Отстои на 18 км северозточно от гр. Дупница. Образувано е по времето на Османското владичество, вероятно около рудници, наречени видни (магани), и около турски чифлик, където българите са използвани за ратаи и наемни работници. През XIX век чифликът е бил притежание на Каралялията, управител на Дупнишката каза. И досега мястото, където е бил чифликът, се нарича „Чифлик“³.

В землището на село Тополница по време на Османското владичество е кипяла обработка на руди в няколко видни, които са се намирали в днешната местност „Видните“. Освен това тук е имало и няколко воденици-караджейки.

Храмът „Св. Никола“ в село Тополница, Дупнишко се споменава от Асен Василиев в неговата монография „Български светци и изобразителното изкуство“, където е публикуван надписът на майсторите зографи, образът на българският цар Йоан Шишман (сломенат от Ас. Василиев като св. Йоан Владимир),

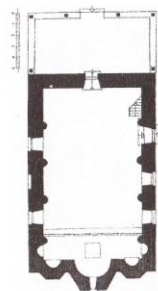
Храм „Св. Никола“ в село Тополница – източната част на северната стена с дата на градежа (сн. Владимир Димитров).

както и изобразенията на св. св. Кирил и Методий, св. Георги Софийски, св. Злата Златицка⁴. През 1975 г. след доклад на Велда Маргу-Бабикова – проучвател при Националният институт за паметници на културата, храмът е обявен за паметник на културата с местно значение.⁵ Архитект Христина Станева⁶ от същия институт дава становище през 1983 г. по извършените „антихудожествени намеси“ на Синтро⁷.

Впреки многобройните научни експедиции в региона и подробното описание на църковните сгради в съседните на село Тополница населени места, като селата Дрен, Студена и др., храмът „Св. Никола“ в село Тополница е останал извън кръгзора на изследователите.

Около Кримската война (1853–1856 г.) тук се заселват и черкези. На турски език за селото с име Тополниче се съобщава в документ от 1576 г.

Училището в селото е открито през 1856 г., годината и на

Храм „Св. Никола“ в село Тополница – план (проф. Маргарита Коева).

че тя е построена в края на XIX или в началото на XX век.

Дворот на храма е разположен на север и е обграден с нисък зид. Непосредствено до южната стена са позребани двама от свещенослужителите на храма.

Системни реставрационни работи не са били провеждани. Но в началото на 80-те години на XX в. храмът е укрепен.

Храмът е посветен на свети Никола⁹ – един от най-почитаните светци в България и изобщо в християнския свят. Како архитектурно-композиционен тип той принадлежи към еднокорабните храмови постройки от втората половина на XIX в. и носи характерните белези на храмовото строителство в западните български земи.

Основното тло на храма е цялостно и монументално. За изразяването на храма са използвани както ломен, така и обработени камъни (кварци), които са редувани с печени тухли. Първоначално храмът не е имал външна нартика, но по-късно към основното тло е пристроен навес от паянтови аракеж с тристранен покрив, изпълняващ функцията на екзонартекс. Този навес е с размери 4,25/10 м и е по-нисък от самия храм, което нарушава неговата цялост.

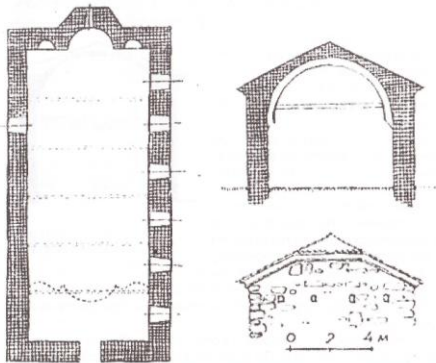
Самата сграда е с двускатен покрив и не е измазана, с

израждане на храма. В този период селото е било с 97 къщи и 480 жители⁸.

Както отбелязахме, датата на завършването на храма (1856 г.) е изписана на лявата страна на северната стена. Това е единственото свидетелство за строежа, тъй като летописната книга на храма е загубена. Според местното предание, когато се строила църквата, един от жителите на селото отказал да участва в строежа. Тогава неговите съселяни го вързали за собствената му каруца и го принудили да пренесе камъни, защото в аракежа на храма трябвало да участват всички от селото.

Пред храма е изградена камбанария, за датираността на която няма писмени данни, но по начина ѝ на строеж, както и с оглед на използваните материали, може да се заключи,

Съотношението между страните на плана е едно към корен от три. Това съотношение се среща много често при възрожденските храмови сгради от XIX век. То произлиза от специфичния начин, по който се полагат основите върху терена, и е близо до златното сечение.

Храм „Успение Богородично“ в село Крайници – план и разрез по Георги Стойков.

На северната стена се намира един страничен вход, който е нетрадиционно решен и може да се обясни с неравния терен от юг. По този причинна входът на екзонартекса се намира също на север. Над северния вход на храма има ниша, но в която няма следи от живопис.

На южната стена има три прозореца, единият от които е по-късен и осветлява дяконикона, а на северната стена прозорците са също три, от които единият е на по-високо ниво и осветлява емпорията. На източната страна над абсидата има един малък прозорец с формата на дъгелина. В аракежа на абсидата е направен още един малък прозорец, предназначен да осветлява Светлата трапеца в олтара.

изключение на западната стена, върху която има стенописи. Църквата представлява масивен аракеж с много дебели стени (1,16 м), които поемат цялата тежестта на също масивен издигнатия свод със стрейка 3,80 м. Стените завършват с корниз, който е тип холкел. На изток и запад той преминава в кобилични арки, които са характерни за възрожденските храмови сгради.

Дължината на вътрешното пространство (без абсидата)

е 13,40 м, а ширината му е 8,50 м.

Засводяването има елиптично очертание, като в средата образува незабележим плосък плафон. Напречният разрез на вътрешното пространство, както и липсата на обтегачи, които да поемат разпорните сили, свидетелстват не само за майстор от висока класа, но и за строителен екип от опитни изпълнители.

Храмът е без притвор. Това прави интериорът му просторен и му придава същата монументалност, с каквато храмът се отличава и отвън. Голяма роля за това играе и височината на наоса – 8,50 м, както и обстоятелството, че сградата не е вкопана в земята.

Интериорът на храма е обособен визуално в три части: олтар, наос и емпория. По дължината той се подразделя на пет равни части от сломенатите по-горе четири арки, подкрепящи допълнително свода.

Светият олтар заема една пета от пространството и е отделен от наоса със солея, зад която се намира дърворезбеният иконостас, висок 9,50 м. На източната стена има широка абсуда, от двете страни на която има по една малка ниша, които изпълняват ролята на протезис и дяконикон. Протезисът е висок и започва на 0,60 м от пода на олтара, докато дякониконът достига до земята. На северната и южната стена има ниши, но те не се издигват на фасадата. Освен това нишата на северната страна кореспондира по форма с протезиса, а нишата на южната – с дяконикона.

Размерите на храма от външната страна (без абсидата) са: дължина 17,10 м, ширина 9,92 м и височина до билото 10,15 м.

Над повечето прозорци на храма има дяволидни арки, които са в плоскостта на стените и се срещат и в южното крило на Рускияят манастир, строено от майстор Миленко. Освен розетата на тази страна има вградени и равнобедрени кръстовете от тухли, каквито са правени на същата страна от майстор Миленко в храма „Св. Петка“ в град Трън и в южното крило на Рускияят манастир. Над западния вход също има ниша, но тук тя е изпълнена с допоясно изображение на папрона на храма – свети Никола.

Тези особености позволяват да се допусне, че строител на храма е най-вероятно е майстор Миленко, който, както сам съобщава, е роден в село Блатешница, Радомирско. Асен Василев определя дейността на този български строител като обширна и смята, че тя заслужава да бъде изцяло проучена, защото той не отстъпва нито на един от нашите големи възрожденски строители¹⁰.

Според Асен Василев майстор Миленко е построил следните църкви: „Св. Никола“ (1944) в град Дупница; „Св. Никола“ в село Баланово, Дупнишко; „Св. Богородица“ (1851–1853) в град Бобошево, както и „Св. Петка“ (1853) в град Трън. Той предположава, че църквата „Св. Илия“ (1857) в село Граница, Костендишко, е от същият майстор Миленко¹¹.

Изглежда, че храмът „Успение Богородично“ в село Крайници, Дупнишко, също е строен от майстор Миленко, тъй като публикуваният от Георги Стойков¹² план на този храм е типологично сходен на плана на храма в село Тополница. Основната разлика между двата храма е, че този в село Тополница е по-голям.

Село Крайници се намира на 7 км от село Тополница. Двете селища имат сходна историческа съдба.

Храмът „Успение Богородично“ в село Крайници, подобно на Тополнишкия храм, е изграден изцяло от речни и ломен камък. Вътрешните размери са 14 м дължина (без абсидата), 6 м ширина и 6,5 м височина¹³. Големината и добрите прозорци действат внушително. Този храм също е разделен на пет равни части от арките в елиптичната част. Според Георги Стойков в този храм имаме „творческа изява на добър майстор, който е искал да изгради възрожденска църква (голяма, просторна и светла) при по-просто пространство видждане, но с не по-малък ефект от този на трикорбаните църкви“¹⁴.

Всъщност кръгът от произведения на майстор Миленко може да бъде разширен с още два паметника, а именно храма

Владимир Димитров

„Св. Никола“ в село Тополница и храма „Успение Богородично“ в село Крайници, Дупнишко.

Тези изводи, надявам се, допринасят за обогатяването на представите ни за дейността на този интересен и непроучен майстор-строител.

Събраните дотук материали не претендират за изчерпателност и пораждат множество въпроси, за които са необходими следващи етапи на проучване и анализиране.

***

Изказвам своята специална благодарност на Н. П. Знеполския епископ г-н Николай, викарий на Софийската света митрополия, на отец Георги Паликарски, епархийски наместник в гр. Дупница, и на г-жа Маргарита Попова.

***

След редакционното приключване на сборника попаднах на още един паметник, изпълнен от същия майстор – храма „Св. Петка“ в Чулпетово. Този паметник ще бъде предмет на следващо мое изследване.

БЕЛЕЖКИ

1. Василев, А. *Български светци в изобразителното изкуство*. С., 1987, с. 35.
2. Митев, П. *Българско възрождане*. С., 1999.
3. Евнин, Й. *Местните имена в Станкедимитровско* (Дупнишко), с. 154 (текстът е непубликуван и ми бе предоставен от уредника в Исторически музей, гр. Дупница).
4. Василев, А. Цит. съч. с. 35.
5. Досието на този храм в НИЛК е иззубено. Мнението на В. Марди-Бабикова ми бе предоставено от директора на Исторически музей в град Костендил, за което благодаря най-сърдечно.
6. Становището на арх. Христина Станева също ми е предоставено от директора на Исторически музей в град Костендил.
7. Силитро е синодалната организация, занимавана се с опазване на художественото наследство на БПЦ.
8. Меджикуев, А. *История на град Дупница и покрайнината му от XIV век до 1912–1963 година*. С., 1969, 102–103.
9. Св. Никола – Архиепископ на гр. Мир, Лихия ?–342 г.; празник – 6 декември; пренасяне на мощите ? май.
10. Василев, А. *Български възрожденски майстори*. С., 1965, 679–680.
11. Василев, А. Цит. съч., с. 680.
12. Стойков, Г. *Култови и обществени сгради из дупнишо и долната на река Места*. – В: Известия на секцията за теория и история на градоустройството и архитектурата на БАН, с. 157–194.
13. Стойков, Г. Цит. съч., с. 174.
14. Стойков, Г. Цит. съч., 174–176.